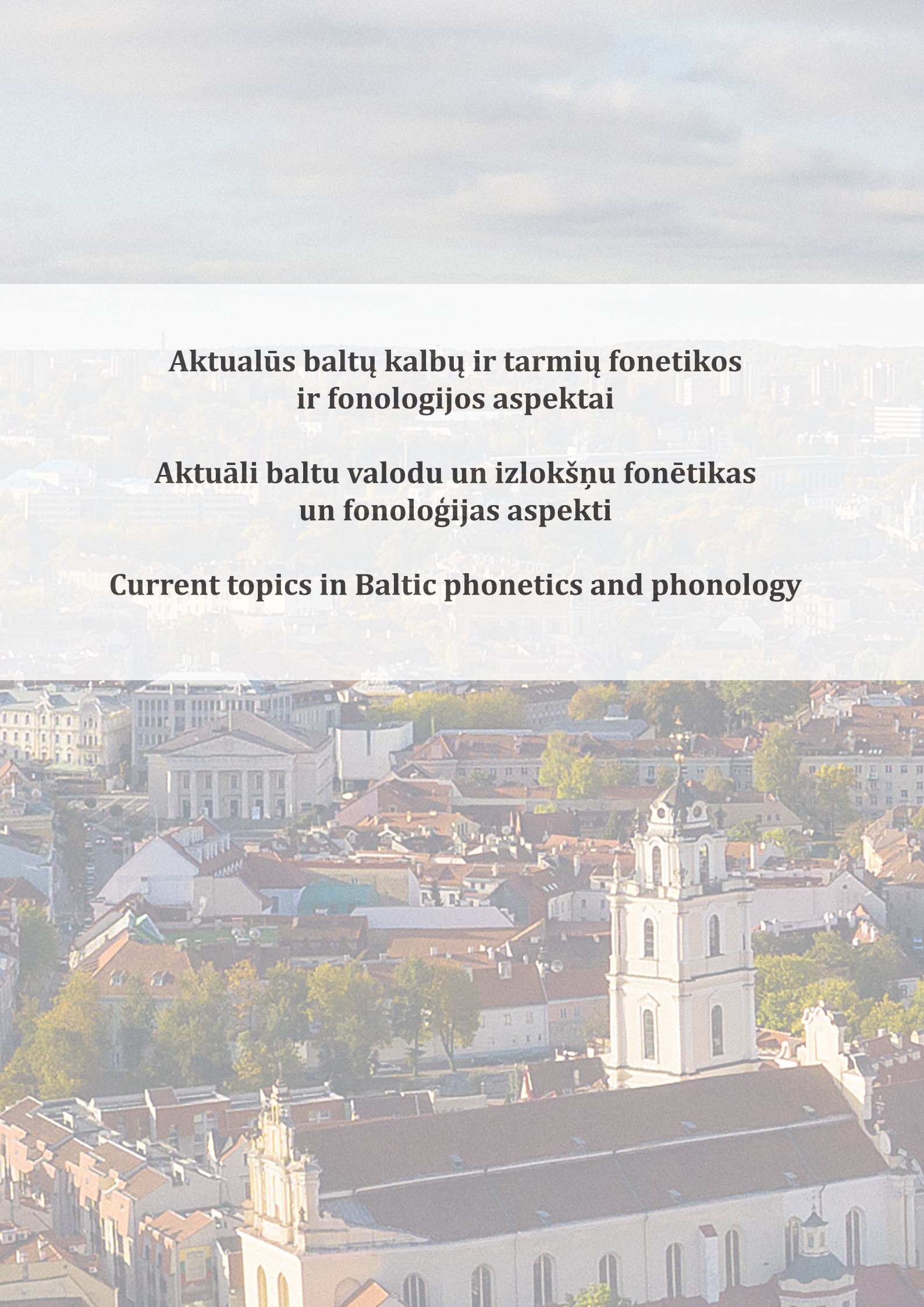

An aerial photograph of a city, likely Vilnius, Lithuania, showing a dense urban landscape with numerous buildings and a prominent white church tower with a dark roof and a cross on top. The sky is overcast with grey clouds. The text is overlaid on the upper half of the image.

**Aktualūs baltų kalbų ir tarmių fonetikos
ir fonologijos aspektai**

**Aktuāli baltu valodu un izlokšņu fonētikas
un fonoloģijas aspekti**

Current topics in Baltic phonetics and phonology

ILZE AUZIŅA

LU Matemātikas un informātikas institūts
ilze.auzina@lumii.lv

GUNA RĀBANTE-BUŠA

LU Matemātikas un informātikas institūts
guna.rabante@lumii.lv

DACE MARKUS

LU Matemātikas un informātikas institūts
RTU Liepājas akadēmija
markus@latnet.lv

ROBERTS DARGIS

LU Matemātikas un informātikas institūts
roberts.dargis@lumii.lv

VIESTURS JŪLIJS LASMANIS

LU Matemātikas un informātikas institūts
viesturs.lasmanis@lumii.lv

Zilbes intonācijas – latviešu valodas bagātība un problēma

Zilbes intonācija, kas ir “patstāvīga prosodiska parādība, kuras noteicošie rādītāji ir pamattonis, intensitāte un kvantitāte un kura īstenojas, radot specifisku runas melodiju garajās zīlēs” (VPSV 2007, 459), ir viena no savdabīgākajām latviešu valodas īpatnībām. Zilbes intonācija latviešu literārajā valodā galvenokārt funkcionē kā vārda pierastā skanējuma nodrošinātāja, t. i., tai ir fonētiska nozīme, un tās fonoloģiskā nozīmība ir mazāka nekā valodas skaņām. Tomēr latviešu valodā pastāv vienādi rakstāmi atšķirīgas nozīmes vārdi (arī vārdformas) – heterotoni –, kuros zilbes intonācija diferencē vārdu nozīmi, piem., [sārc] lietv. *sārts*, [sārc] īpaš. v. *sārts*; [rīt] darb. v. *rīt*, [rīt] apst. v. *rīt*. Heterotonus savulaik apkopjusi un analizējusi Rasma Grīle (Grīle 2008).

Zilbes intonācija ir raksturīga t. s. garajām zīlēm, kuru zilbes kodolā ir garš patskanis (piem., *mēs*, *lācis*), divskanis (piem., *iet*, *auns*) vai diftongisks savienojums (piem., *kungs*, *celt*). Zilbes intonācija nav atkarīga no vārda uzsvara, piem., gan vārda *diena*, gan vārda *sestdiena* garā zilbe (*die-*, *-die-*) ir krītoši intonēta, zilbes intonācijas atšķirības gan uzsvērtā, gan neuzsvērtā zīlē var veidot heterotonus, piem., *apsēs* – [apsēs] darb. v. *apsēt* nāk. 3. pers., [apsēs] lietv. *apse* dsk. L.

Latviešu valodas dialektu pārstāvjus bieži var atpazīt tieši pēc zilbes intonāciju lietojuma. Literārajā valodā par normatīvām atzītas trīs zilbes intonācijas: krītošā, lauztā un stieptā. Tomēr šai trīsintonāciju sistēmai līdzās pastāv divintonāciju sistēma, kurā ir: 1) stieptā intonācija, kas atbilst trīsintonāciju sistēmas stieptajai intonācijai, 2) nestieptā intonācija, kas atbilst trīsintonāciju sistēmas krītošajai un lauztajai intonācijai (Auziņa 2013, 105). Latviešu literāro valodu ikdienā lieto dažādu izlokšņu runātāji un imigranti. Iedzīvotāju pārvietošanās, dzīves vietas maiņas, savstarpējo kontaktu veidošanās dēļ literāro zilbes intonāciju sistēma ir sajaukusies. Tomēr tas, ka garās zilbes tiek dažādi intonētas, parasti netraucē saprast runāto.

Šobrīd iespējams stiprināt motivāciju apgūt zilbes intonāciju izrunu heterotonos, jo tie šķir vārdu nozīmes, tomēr nebūtu vēlams ignorēt garajai zilbei raksturīgo intonējumu arī tajos vārdos, kur zilbes intonācija nešķir vārdu nozīmi. Latviešu valodas literārās izrunas pašreizējā attīstībā būtu nepieciešams stieptās un nestieptās intonācijas šķirums vismaz vārdu uzsvērtajās zīlēs, kā arī trīs intonāciju šķirums heterotonos.

Avotu, kur noskaidrot literārajai valodai raksturīgo vai ieteicamo zilbes intonāciju, nav daudz: 1) Kārļa Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīca”, kur pamatā atspoguļota trīsintonāciju sistēma un kas vēl aizvien tiek izmantota kā avots normatīvo intonāciju izvirzīšanai, 2) “Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca”. Atsevišķiem vārdiem zilbes intonācija norādīta tiešsaistes vārdnīcā “Tēzaurs” un “Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”.

Kopš 2025. gada, sadarbojoties fonētiķiem un datorlingvistiem, tiek īstenots pētījums, kurā paredzēts noskaidrot pašreizējās izrunas tendences un precizēt latviešu valodas pareizrunas normas, izmantojot akustiskās

fonētikas metodes un pieejamos latviešu valodas korpusus, izstrādāt “Latviešu valodas fonētiskās transkripcijas koncepciju” un universālu fonētiskās transkripcijas rīku latviešu valodai, kā arī paplašināt *Tēzaurs.lv* ar informāciju par vārdu izrunu, norādot arī zilbes intonāciju.

Līdz šim, izmantojot iepriekš minētos avotus, kuros norādīta zilbes intonācija, ir aprakstīts ieteicamās intonācijas lietojums priedēkļos, piedēkļos un galotnēs un izveidots algoritms automātiskai zilbes intonācijas norādīšanai vārdformās. Ir veikta latviešu valodas runātāju aptauja par zilbes intonācijas atšķirīgā skanējuma izpratni un lietojumu.

No “LATE fonētiski marķēta runas korpusa” automātiski ir izgūta informācija par stieptās un nestieptās zilbes intonācijas lietojumu vārdos un vārdformās, kas tālāk tiks izmantota fonētiskās transkripcijas sistēmas izstrādē.

Avoti un literatūra

- Auziņa, Ilze. 2013. Valodas suprasegmentālās jeb prosodiskās vienības. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 104–120.
- Auziņa, Ilze, Rābante-Buša, Guna, Dargis, Roberts. (2024). *LATE fonētiski marķēts runas korpuss (fonLATE)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams <http://hdl.handle.net/20.500.12574/115>; <https://korpuss.lv/id/fonLATE>
- Ceplītis, Laimdots, Miķelsone, Aina, Porīte Tamāra, Raģe, Silvija. 1995. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- Grīšle, Rasma. 2008. *Heterotonu vārdnīca un heterotonijas pētījumi*. Rīga: Zinātne.
- Milenbahs, Kārlis. (1923–1932). *Latviešu valodas vārdnīca*. 1.–4. sēj. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija, Kultūras fonds.
- Zuicena, Ieva, Auziņa, Ieva, Briede, Santa, Jansone, Irēna Ilga, Kuplā, Ieva, Lejniece, Gunta, Migla, Ilga, Oldere, Laimdota, Ozola, Ārija, Požarnova, Vija, Rapa, Sanda, Roze, Anitra, Šmidebergs, Imants, Šnē, Dorisa, Šnē, Māra, Timuška, Agris, Grasmanis, Mikus, Pretkalniņa, Lauma, Znotiņš, Artūrs. 2025. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/128>; <https://mlvv.tezaurs.lv>
- Spektors, Andrejs, Pretkalniņa, Lauma, Grūzītis, Normunds, Paikens, Pēteris, Rituma, Laura, Saulīte, Baiba, Nešpore-Bērzkalne, Gunta, Lokmane, Ilze, Klints, Agute, Stāde, Madara, Grasmanis, Mikus, Auziņa, Ilze, Znotiņš, Artūrs, Dargis, Roberts, Bārzdiņš, Guntis. 2025. *Tēzaurs.lv* CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/127>; <https://tezaurs.lv>
- VPSV – Valentīna Skujiņa (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.

RIMA BAKŠIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
rima.baksiene@lki.lt

Kiekybės požymių varijavimas kauniškių dvigarsiuose: Vilkaviškio ir Jurbarko šnektų analizė

Pranešime bus aptariama mišriųjų dvigarsių dėmenų *i*, *u* kiekybė vakarų aukštaičių kauniškių šiaurvakarinėje dalyje, apimančioje Jurbarko ir Vilkaviškio šnektas, kurių fonologine ir prozodine sandara dažniausiai remiamasi ir kodifikuojant bendrinės tarties normas. Papildomai bus remiamasi ir ankstesniais Šakių šnektos duomenimis. Dėl šio tipo akūtinių dvigarsių norminio tarimo vis dar yra diskutuojama (pirmieji dėmenys gali būti ir trumpieji, ir pusilgiai), todėl svarbu nustatyti jų prozodinius požymius šnektose, tradiciškai laikytose dėmenis *i*, *u* neilginančiu plotu, išsiskiriančiu iš visos lietuvių kalbos sistemos.

Remiantis tyrimų, atliktų eksperimentinės fonetikos metodais, rezultatais ir įvertinus juos statistiniu Studento kriterijumi, pranešime bus daroma išvada, kad šiaurinėje kauniškių dalyje, Jurbarko ir iš dalies Šakių apylinkėse, tiek akūtinių, tiek cirkumfleksinių dvigarsių dėmenys *i*, *u* laikytini pusilgiais, o akūtinių dėmenų ilginimas aprašomame plote stiprėja einant šiaurės kryptimi. Į nustatytus kauniškių prozodijos dėsningumus neabejotinai atsižvelgtina ir teikiant bendrinės tarties norminius variantus.

LAURA BRAZAITIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
laura.brazaitiene@lki.lt

Nauji duomenys lietuvių lingvistinės geografijos istorijai: lietuviškosios ir vokiškosios tradicijų sąsajos

Lietuvių kalbotyros istorijoje daugiau nagrinėti pirmieji lietuvių kalbos klausimynai (Volteris 1886; Būga 1924) (plačiau žr. Mikulėnienė 2014: 81–104; Mikulėnienė, Stafecka 2011: 123–133; 2013: 13–29).

Šio pranešimo objektas – Antano Salio anketa *Apklausas 1* (žodžių geografijai) (1942).

Jos sukūrimo istorijai rasta naujų duomenų Vokietijoje, kurioje 1925–1929 m. Salys studijavo. Galimi šaltiniai – apie 1928–1931 metus Leipcige sudarytos tarminės anketos *Fragebogen 3, Mundartlicher Fragebogen: Nr. 5 für Sachsen und Böhmen, Nr. 8 für Thüringen* (Frings, Karg 1928; Karg 1928: 97–104; 1929: 113–115; 1931: 19–23). Jų rengėjais, remiantis to paties laikotarpio publikacijomis, galimai laikytini du XX amžiaus vokiečių kalbininkai, tautosakininkai ir tarmių tyrėjai – Theodoras Fringsas (Theodor Frings, 1886–1968) ir Fritz Kargas (Fritz Karg, 1892–1970). Jie, išskyrus vieną kitą paminėjimą, Lietuvoje iki šiol beveik nežinomi (Sabaliauskas 1979: 239; VLEe; Švageris 2015: 24).

Salio *Apklauso* sugretinimas su vokiškaisiais klausimynais išryškino tam tikrų panašumų ir skirtumų (žr. 1–3 pav.).

[illegible]

Mundartliche Fragebogen

Wuster 1903/1

Nr. 5 für Sachsen und Böhmen
Nr. 8 für Thüringen

Land
Kreis

Ort der Mundart

Amth. / Kreis / Bez.-Amt

Mundartspracher

Aufschreiber

Alter

Name

Beruf

Beruf, Anschrift

Geburtsort

Geburtsort

Wie heißt in Ihrer Mundart:

1. die flüchtige (gelegentliche) Besichtigung, z. B. die Besichtigung der Kontakte, der Kontakte aus

Antwort:

2. der gemeine (gewöhnliche) Verlust, z. B. der Verlust, der Verlust, der Verlust aus

2.

3. das Maßgebliche (Gesamtheit)
mündlich, z. B. das mündliche, das mündliche, das mündliche aus

3.

Handwritten: *Handwritten*

4. der zusammenfassende (Gesamtheit)
mündlich, z. B. der zusammenfassende, der zusammenfassende, der zusammenfassende aus

4.

5. die Zuspitzen der
Nadelspitze
a) der Tanne
oder Fichte
b) der Nadel
(mit Exzent und
Exzent angelegt)

5. a)

Handwritten: *Handwritten*

b)

6. eine sehr feine Stelle auf Achter oder Wiese, z. B. die feine, die feine aus

6.

7. der kleine (gewöhnliche) Baum, z. B. der kleine, der kleine, der kleine aus

7.

Handwritten: *Handwritten*

8. die Tinkette, z. B. die glänzende, der glänzende, der glänzende aus

8.

Handwritten: *Handwritten*

9. der in den Hohlraum oder teilweise ein-
gesunkene Wasserbehälter, z. B. die eingetragene, der eingetragene, der eingetragene aus

9.

10. das Geröll nach Entleeren des Gesteinsbehälters, z. B. der entleerte, der entleerte, der entleerte aus

10.

Handwritten: *Handwritten*

a)

b)

c)

c) das Geröll wie b), aber nur 20–30 cm lang

[illegible]

1 pav. Trečiosios vokiškosios anketos
pirmasis puslapis

2 pav. Penktosios–aštuntosios
vokiškosios anketos pirmasis puslapis

3 pav. Lietuviškosios anketos pirmasis puslapis

Tiek *Apklausa*s, tiek vokiškosios anketos yra sudarytos iš bendrosios ir tiriamosios dalių.

Bendroji *Apklauso* ir vokiškųjų klausimynų dalys beveik sutampa. Skirtumas tas, kad tik lietuviškoje anketoje dar prašyta nurodyti jos užpildymo metus. Šioje anketoje, priešingai nei vokiškuosiuose klausimynuose, nesama klausimo apie atsakytoto amžių.

Tiriamosios nagrinėjamų klausimynų dalys skiriasi labiau. *Apklause* pateikta beveik du kartus daugiau klausimų nei vokiškuosiuose klausimynuose. Be to, klausimai lietuviškojoje anketoje, priešingai nei vokiškuosiuose klausimynuose, suskirstyti į grupes. Tikėtina, kad pastarąjį anketų sudarymo principą Salys galėjo būti perėmęs iš Būgos. Tačiau klausimų patikslinimai *Apklausoje* sieja su vokiškaisiais klausimynais.

Taigi tyrimo rezultatai neneigia prieš dešimtmetį lietuvių tyrėjų keltos hipotezės dėl vokiškosios lingvistinės geografijos poveikio lietuviškajai (Mikulėnienė 2013: 71–91; Geržotaitė 2016: 13–17).

Akivaizdu dar ir tai, kad *Apklauso* sudarymo istorijoje ne mažiau svarbų vaidmenį suvaidino ir ankstesnių lietuviškųjų anketų rengėjai.

SOLVEIGA ČEIRANE

Rīgas Stradiņa universitāte
solveiga.ceirane@rsu.lv**Līdzskaņu fonētiskās apkaimes ietekme
uz patskaņu kvantitāti**

Izmantojot mūsdienīgas runas analīzes metodes, pētījumā aplūkota sekojošā līdzskaņa fonētiskās apkaimes ietekme uz īso patskaņu kvantitāti uzsvērtās zilbēs latviešu literārajā valodā, piem., [ʼalū], [ʼal:ū], [ʼak:ū], [ʼagū]. Īsie patskaņi izvēlēti, jo zināms, ka to kvantitāti vairāk ietekmē pozīcija vārdā, kā piemēram, patskaņu kvantitatīvā redukcija, kur neuzsvērtā zilbē vājinās skaņu artikulācija un gala zilbēs īsie patskaņi kļūst pārīsi (Auziņa 2013, 81). Tāpēc jādomā, ka īsie patskaņi ir vairāk pakļauti arī blakus esošo līdzskaņu ietekmei. Šajā pētījumā aplūkots, vai atkarībā no sekojošā līdzskaņa artikulācijas vietas un veida mainās patskaņu kvantitāte, resp., vai balsīgie un nebalsīgie slēdžeņi, balsīgie un nebalsīgie spraudzeņi, kā arī skaneņi var ietekmēt īsa uzsvērtā patskaņa kvantitāti.

Ir skaidri zināms, ka latviešu valodā gan patskaņu, gan līdzskaņu kvantitāte atšķiras atkarībā no pozīcijas vārdā. Tāpat skaņu kvantitāti ietekmē intonācija, vārdu morfoloģiskā struktūra, uzsvars un runas temps. 20. gs. 1960. un 1970. gados Elmārs Liepa eksperimentāli pētījis latviešu literārās valodas līdzskaņu un patskaņu kvantitāti. Viņš uzskata, ka starp vokāļiem un konsonantiem pastāv noteiktas kvantitatīvas attiecības. Šīs attiecības izpaužas, palielinoties kāda vokāļa kvantitātei zilbē, kā dēļ samazinās konsonanta vai konsonantu kvantitāte šajā pašā zilbē. Šī parādība darbojas arī pretēji – ja garāki ir zilbes konsonanti, tad saīsinās vokāļi (Liepa 1979, 14). Autors min arī to, ka latviešu valodas vokālismā vērojamas tādas pašas monoftongu kvantitātes izmaiņas atkarībā no sekojošā līdzskaņa kvalitātes kā citās valodās. Patskaņi mēdz būt īsāki nebalsīgo līdzskaņu nekā balsīgo priekšā. Līdzīgi secinājumi ir arī angļu valodā, jo patskaņi, kas atrodas pirms balsīgiem līdzskaņiem ir garāki par patskaņiem, kas atrodas pirms nebalsīgiem līdzskaņiem (Ladefoged, Johnson 2011, 251).

Pētījuma materiālu veido 3 sieviešu runas dati. Latviešu valoda visām informantēm ir dzimtā valoda. Informanšu runā nav vērojamas spilgtas izlokšņu iezīmes un runas defekti. Kopā analizētas 2160 runas vienības. Datu analīze veikta ar datorprogrammu PRAAT. Mērījumu veikšanai izmantots Helsinku Universitātes fonētiķes Mietas Lennes skripts, kas aprēķina marķēto segmentu garumu. Latviešu valodā nav pētīta līdzskaņu ietekme uz patskaņu kvantitāti, izmantojot mūsdienīgas runas analīzes metodes.

Literatūra

Auziņa, Ilze. 2013. Latviešu valodas fonētiski fonoloģiskie procesi un likumi. Latviešu valodas gramatika. Nītiņa, Daina, Griģorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 80–95.	Ladefoged, Peter, Johnson, Keith. 2011. A Course in Phonetics. 6 th ed. Wadsworth, Cengage Learning. Liepa, Elmārs. 1979. Vokālisma un zilbju kvantitāte latviešu literārajā valodā. Rīga: Zinātne.

AGNĖ ČEPAITIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
agne.cepaitiene@lki.lt**Geolingvistinės kompetencijos vertinimas GIS metodais**

XXI a. lietuvių kalbos variantiškumo tyrimuose taikomi multimodaliosios dialektologijos principai, t. y. tiriami ne tik kalbos faktai, bet ir papildomai kalbinis kraštovaizdis, socioistorinė ir sociokultūrinė gyvenamosios vietovės situacija ir kalbos vartotojų požiūris į vietinius kalbos variantus (Mikulėnienė 2018; 2020: 11–33).

Visa nurodyta medžiaga kaupiama ir analizuojama naudojantis geografinių informacinių sistemų (GIS) priemonėmis ir metodais sukurtu *Tarmynu* (žr. *Geolingvistikos portalas*, dar žr. Mikulėnienė, Čepaitienė 2021). Tai duomenynas, kuris apima archyvinės ir naujausios kalbinės medžiagos rinkimo, skaitmeninimo, saugojimo, erdviųjų rinkinių ir sluoksnių kūrimo, geoerdvinės kalbinių, socioekonominių ir sociokultūrinių duomenų analizės ir gautų rezultatų sklaidos procesus (plačiau žr. *ArcGIS geodatabase*). *Tarmyno* veikimą užtikrina šiuo metu tobulinama Lietuvių kalbos erdvinės informacijos infrastruktūra (LKEII).

Pranešime atskleidžiamos LKEII galimybės, pirmą kartą GIS technologijų pagrindu veikiančia metodika nagrinėjant duomenis apie jaunuolių geolingvistinę kompetenciją ir kalbines nuostatas, t. y. perceptyviosios dialektologijos tyrimo medžiagą (žr. Preston 1999; 2002 ir kt., dar žr. Aliūkaitė et al. 2017, 2020).

Tyrimė analizuojami 2023–2024 m. iš septynių rytų aukštaičių panevėžiškių patarmės ploto gimnazijų surinkti 198 anketų duomenys, kuriuos pateikė 16–20 m. gimnazistai. Medžiaga sukaupia ArcGIS Online aplikacija *Survey123* sukurtu internetiniu klausimynu (žr. *Survey123, Percepcijos klausimynas gimnazistams*), parengtu remiantis perceptyviosios dialektologijos tyrimo instrumentų kūrimo principais (žr. Preston 1999; 2002 ir ten min. lit., dar žr. Aliūkaitė et al. 2017 ir ten min. lit.). Tai dviejų dalių anketa: 1) mentalinio žemėlapio užduotis, kuria nustatoma mokinių geolingvistinė kompetencija, t. y. vertinama, kur, jaunuolių nuomone, yra paplitusi tarminė kalba; 2) klausimai, aprėpiantys tiriamųjų kalbos varianto vartosenos įpročius, kalbinės aplinkos suvokimą ir tarminės kalbos nuostatas.

Duomenys tvarkyti ir geoerdvinės analizės metodais nagrinėti keliais etapais: 1) anketos užduoties žemėlapiu ArcGIS Pro įrankiais (žr. *ArcGIS Pro*) georeferuoti, nuvektorizuoti tarminės kalbos paplitimo poligonai, t. y. nubrėžtos ribos pagal skenuotame mentaliniame žemėlapyje pateikėjo pažymėtas ribas; 2) sugeneruoti suminiai poligonų dažnio sluoksniai; 3) susieti žemėlapiu užduoties ir atsakymų į anketos klausimus rezultatai (plg. taikytus panašius perceptyviosios dialektologijos tyrimų medžiagos analizės principus (Montgomery, Stoeckle 2013: 52–85; Calaza et al. 2015: 282–291 ir kt.).

Atlikta medžiagos geoerdvine analize nustatytos, tiriamųjų vertinimu, tarminės kalbos paplitimo sritys. Atskirai įvertinta geolingvistinė kompetencija gimnazistų, kurie: a) gyvena panevėžiškių patarmės ploto šiaurinėje ir pietinėje dalyje; b) kalba tarmiškai ir savo aplinkoje (namuose, mokykloje ir gyvenamojoje vietovėje) girdi kalbant tarmiškai ir atvirkščiai; c) kalba tarmiškai, moka kalbėti tarmiškai ir gimtojoje vietovėje vartojamą kalbą vertina palankiai ir atvirkščiai.

Literatūra ir šaltiniai

Aliūkaitė, Daiva, Mikulėnienė, Danguolė, Čepaitienė, Agnė, Geržotaitė, Laura 2017: *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*. Kolektyvinė monografija, Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė (sud.), Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla.

Aliūkaitė, Daiva, Mikulėnienė, Danguolė, Čepaitienė, Agnė, Geržotaitė, Laura 2020: *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir papras-*

tojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos. Kolektyvinė monografija, Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė (sud.), Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla.

ArcGIS geodatabase. Prieiga internetu: <https://desktop.arcgis.com/en/arcmap/latest/manage-data/geodatabases/what-is-a-geodatabase.htm>.

- ArcGIS Pro. Prieiga internetu: <https://www.esri.com/en-us/arcgis/products/arcgis-pro/overview>.
- Calaza, Díaz, L., S. Suárez Quintas; R. M. Crujeiras; A. Rodríguez Casal; X. Sousa; J.R. Ríos Viqueira 2015: A method for processing perceptual dialectology data – *ACTAS XII Congreso Galego de Estatística e Investigación de Operacións*, 282–291.
- Čepaitienė, Agnė, Mikulėnienė, Danguolė 2021: *Tarmynas – Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenų bazės modelis*. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: http://lki.lt/wp-content/uploads/2022/09/Tarmynas-%E2%80%93-Lietuvos-vietiniukalbos-variantu-duomenu-bazes-modelis_galutinis.pdf.
- Geolingvistikos portalas. Prieiga internete: <https://maps.lki.lt/>.
- Mikulėnienė, Danguolė 2018: Multimodalusis tarmėtyros modelis: vietinės lenkų kalbos variantiškumo Lietuvoje tyrimo galimybės. – *Lietuvos lenkų tarmės*, K. Rutkovska (sud.), Vilniaus universitetas: Polonistikos centras, 1–12.
- Mikulėnienė, Danguolė 2020: New Trends in Lithuanian Dialectology: Multimodal Research Model. – *Acta Linguistica Lithuanica* 82, 11–33.
- Montgomery, Chris, Stoeckle, Philipp 2013: Geographic information systems and perceptual dialectology: a method for processing draw-a-map data. – *Journal of Linguistic Geography* 1, 52–85.
- Percepcijos klausimynas gimnazistams. Prieiga internetu: <https://survey123.arcgis.com/share/b420ddc81cde4105b01b8917bc0a92ed?portalUrl=https://lieki.maps.arcgis.com>.
- Preston, Dennis R. (ed.) 1999: *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Preston, Dennis R. (ed.) 2002: *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Survey123. Prieiga internetu: <https://survey123.arcgis.com/>.

DIANA DAMBRAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
diana.dambrauskiene@lki.lt

Pietų žemaičių varniškių savojo kalbos varianto nominacijos ir vertinimai

Pietų žemaičiai varniškiai lokalizuojami aplink Telšius besiformuojančio žemaičių regiolekto zonoje, o vietinių žmonių kalba turėtų pasižymėti tam tikru stabilumu, kurį lemia tiek stiprios tradicinės tarmės, tiek ir palyginti stabilios žemaitiškosios geolektinės zonos (šiaurinėje dalyje Plungės, pietinėje – Tauragės) (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014: 257, 260).

Pastaruoju metu dėl įvairių įstaigų reorganizavimo ir optimizavimo varniškiai tampa vis mobilesni, plečiasi jų socialiniai ryšiai, ir tai keičia jų vartojamo vietinio kalbos varianto, tyrime vadinamo savuoju, vertę ir požiūrį į jį. Iki šiol varniškių nuostatos dėl savojo kalbos varianto nenagrinėtos, todėl pranešime analizuojamos pietų žemaičių varniškių patarmės ploto 44 respondentų iš 11 „Lietuvių kalbos atlaso“ (LKA 1977, 1982, 1991) punktų (Kuršėnų (102), Varnių (191), Užvenčio (193), Tverų (220a), Laukuvos (254), Švėkšnos (285), Kvėdarnos (288), Kaltinėnų (290), Pajūrio (322), Šilalės (323) ir Žemaičių Naumiesčio (355)) savojo kalbos varianto nominacijos ir vertinimai.

Remiantis perceptyviosios dialektologijos sąmoningųjų nuostatų metodologijomis, išryškinamas savojo kalbos varianto suvokimas, grindžiamas paprastojo kalbos bendruomenės nario subjektyviąja tarmiškumo samprata. Tyrimas atskleidė respondentų įsitikinimus, kad žemaičiams varniškiams būdingas „dūnininkavimas“ tiek su atsikeliančiais gyventi iš kitų tarminių plotų, tiek su jaunąja karta nyksta. „Dūnininkavimo“ atsisakymas savąjį kalbos variantą artina prie bendrinės kalbos, tačiau beveik visuotinai vartojamas galūnių trumpinimas, skiriantis nuo bendrinės kalbos, įtvirtina nežemaitiško / maišyto savojo kalbos varianto vaizdinį.

EIDMANTĖ KALAŠINSKAITĖ-ZAVIŠIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas
eidmante.kalasinskaite-zavisiene@vdu.lt

ASTA KAZLAUSKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas
asta.kazlauskiene@vdu.lt

Ar tempas turi įtakos lietuvių skaitomos kalbos frazų pabaigos akustiniams požymiams?

Frazų sandūros akustiniai požymiai gana universalūs: pagrindinio tono ir intensyvumo pokyčiai, pauzės, paskutinio garso ilginimas, artikuliacijos raiškumas ir kt., bet jų reikšmingumas priklauso nuo konkrečios kalbos sintaksinės ir prozodinės sistemos (glaustą, bet labai išsamią apžvalgą žr. Ip ir Cutler 2022). Be to, šių požymių ryškumui gali turėti įtakos įvairūs ekstralingvistiniai ir paralingvistiniai veiksniai.

Šio tyrimo tikslas – nustatyti, ar svarbiausi frazės pabaigos požymiai vienodai reikšmingi skaitant tekstą skirtingu tempu. Toks tyrimas aktualus ne tik fundamentiniu požiūriu, bet ir šnekos technologijų reikmėms, pvz., ar lėtinant arba greitinant sintezuotą kalbą, išlieka tokie patys frazės pabaigos žymekliai. Empirinę tyrimo medžiagą sudarė trijų profesionalių aktorių (vyrų) natūraliai, lėtai ir greitai skaitomos Ezopo pasakėčios „Šiaurės vėjas ir saulė“ įrašai. Analizuotos pauzės ir jų trukmė, visos frazės ir jos paskutinio skiemens intensyvumas ir pagrindinio tono dažnis, taip pat frazės pabaigos ir jos viduryje pavartoto žodžio paskutinio garso trukmė, intensyvumas, pagrindinis tonas, kai kurios balso kokybės savybės: pagrindinio tono dažnio ir amplitudės fluktuacija, periodiškumo ir triukšmo santykis.

Rezultatai rodo, kad visi tirti parametrai yra svarbūs frazų (ypač intonacinių) pabaigos rodikliai. Intonacinių frazų pabaiga nuo vidinių frazų pabaigos skiriasi didesniu intensyvumo sumažėjimu, pagrindinio tono dažnio fluktuacija ir pauzių tarp jų trukme bei pagrindinio tono žemėjimu. Vis dėlto tik su trukme susiję požymiai – pauzės ir paskutinio garso ilginimas – priklauso nuo skaitymo tempo, kiti požymiai išlieka pastovūs visuose įrašuose.

Šis tyrimas – vienas iš platesnio tyrimo etapų. Toliau planuojama skirti dėmesio ne tik frazų pabaigos, bet ir pradžios ypatybėms.

Literatūra

Ip, M. H. K. & Cutler, A. 2022. Juncture prosody across languages: Similar production but dissimilar perception. *Laboratory Phonology: Journal of the Association for Laboratory Phonology*, 13(1): 5, pp. 1–49. DOI: <https://doi.org/10.16995/labphon.6464>

ASTA LESKAUSKAITĖ

Lietuvių kalbos institutas
asta.leskauskaite@lki.lt**Pietvakarinių pietų aukštaičių priebalsių
depalatalizacijos kaita laiko aspektu**

Pirmuosiuose deskriptyviniuose tyrimuose pietų aukštaičių patarmės sistema laikyta uždara, todėl įžvalgų apie kokią nors jos variantiškumą beveik nėra. Tačiau XX a. paskutinio dešimtmečio ir XXI a. pradžios tarmėtyros darbuose jau dažnai kalbama apie įvairių kalbos lygmenų, tarp jų ir fonetikos, požymių kaitą. Taigi kokybiniai ir kiekybiniai variantiškumo tyrimai tapo viena iš pagrindinių lietuvių tarmių tyrimų kryptių.

Šiuolaikinės geolingvistikos požiūriu dabartiniai pietvakariniai pietų aukštaičiai priskirtini Lazdijų regiolektui. Priebalsių depalatalizacija – šioms šnektoms būdinga ryškioji ypatybė. XX a. antrojoje pusėje buvo konstatuota, kad nurodytame plote depalatalizuojami minkštieji priebalsiai: 1) *l, r, s, š, ž, p, b, m, v* prieš *e, ei, ę* ir **ę*; 2) *r, s, š, ž, c, dz* prieš *i, y, j, ie*; 3) *r, s, š, ž, c, dz* prieš užpakalinės eilės vokalizmą. Vis dėlto pro tyrėjų (Z. Zinkevičiaus, Ž. Markevičienės, A. Leskauskaitės ir kt.) akis neprasprūdo ir įvairios variantiškumo apraiškos. Pavyzdžiui, pakapsės dzūkai, kaip teigia E. Mikalauskaitė (1975), tarmiškai kalbėdami su svetimais žmonėmis, labiausiai vengia vartoti kietąjį priebalsį *l* (ir dzūkuoti) ir pan.

Pranešime pristatomo tyrimo objektas – priebalsių depalatalizacijos kaita pietvakarinių pietų aukštaičių šnektose laiko aspektu. Šiuo tyrimu siekiama: a) remiantis XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje surinktų garso įrašų analize, nustatyti vieno iš trijų priebalsių depalatalizacijos tipų (prieš *e* tipo vokalizmą) intensyvumo laipsnį pateikėjų amžiaus kintamojo požiūriu; b) įvertinti šio reiškinio kaitą ir nustatyti apytikrę jos pradžią; c) pateikti priebalsių depalatalizacijos prieš *e* tipo vokalizmą tęstinumo pietvakarinių pietų aukštaičių plote prognozę. Tyrimas atliekamas naudojant šiuolaikinėje lietuvių geolingvistikoje taikomus kokybinius ir kiekybinius metodus.

DANGUOLĖ MIKULĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
danguole.mikuleniene@lki.lt

Tarminių požymių nomenklatūros kaita

1420 m. kunigaikščio Vytauto laiškuose paminėti žemaičių ir aukštaičių vardai pirmiausia reiškė geografines sąvokas (BRMŠ 529). Kalbos požiūriu jų samprata kitokia. Daugiau pirminio turinio yra išlaikę žemaičiai, nors ir jų teritorija istoriškai negali būti apibrėžiama tarminio ploto ribomis.

Dar daugiau aukštaičių sampratos įvairovės. Pavyzdžiui, Jono Juškos lietuvių tarmių skirstyme, pabrėžiant ne tik teritorinį, bet ir tarminį nevienodumą, aukštaičių plotas suskaidytas į ariogališkių, Prūsijos lietuvių ir Rytų lietuvių (Juska 1981: 7tt). Antano Baranausko klasifikacijoje, apimančioje tuometę carinės Rusijos Kauno guberniją, su žemaičiais akivaizdžiai gretinti dabartiniai rytų aukštaičiai – kaip aukštaičiai rytiečiai pirmieji, antrieji, ... šeštieji (Geržotaitė 2016; Mikulėnienė 2018: 142–152). Viso lietuvių tarmių ploto atžvilgiu aukštaičių sąvoka jau apima ir dabartinius vakarų aukštaičius (t. y. buvusią Rytprūsų teritoriją), ir dabartinius pietų aukštaičius su rytų aukštaičiais vilniškiais (t. y. Vilniaus (ir Suvalkų) gubernijose gyvenusius vakarinius ir rytinius dzūkų), ir vidurio aukštaičius, dėl kurių išskyrimo tikslingumo bene daugiausia diskutuota. Taigi iki šiol aktualios išlieka abi XX a. tarmių klasifikacijos – Antano Salio (1935) bei Alekso Girdenio ir Zigmo Zinkevičiaus (1966).

Kazimiero Jauniaus skirstymo pagrindu sudarytą Salio tarmių klasifikaciją gretinant su dabartine, išryškėja ne tik teritoriniai ar nominaciniai aukštaičių bei žemaičių patarmių skirtumai, bet ir nevienoda tarminių požymių, kuriais remiamasi, nomenklatūrinė vertė.

Pavyzdžiui, sprendžiant iš Salio mokinių interpretacijų (LKRŽ 109–125), galima manyti, kad jo klasifikacijoje vartoti aukštaičių rytiečių patarmių pavadinimai, iškeliant būdinguosius jų požymius, – pantininkai (pontininkai, puntininkai), žalininkai ir žadininkai, rotininkai ir dadininkai – buvo sukurti tuo pačiu principu kaip ir žemaičių doninkai, dūnininkai, ir dounininkai. Taigi tuo metu ir nomenklatūrinė šiais pavadinimais įvardytų požymių vertė turėjo būti vienoda.

Girdenio ir Zinkevičiaus klasifikacijoje ši pusiausvyra neišlaikyta: žemaičių patarmes suskaidžius smulkiau, nevienodas *ie*, *uo* atliepimas yra tapęs jau ne tik būdinguoju, bet ir skiriamuoju (t. y. aukštesnio lygmens) žemaičių požymiu, nors rytų aukštaičių minėtų tarminių požymių vertė nepakito. Pastebėtina, kad tarminių požymių nomenklatūroje sumažėjo pietų aukštaičių dzūkavimo vertė, o vakarų aukštaičių kauniškių – pavyzdžiui, – kapsų ir zanavykų – būdingųjų ypatybių tarminių požymių nomenklatūroje kaip ir neliko.

Sistemiškas požiūris į lietuvių tarmių klasifikacijas atskleidžia ir daugiau tarminių požymių selektyvumo apraiškų, kurios išsamiau bus aptartos šiame pranešime.

Literatūra

- BRMŠ: Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos, t. 1, sud. Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996.
- Geržotaitė Laura, „Geolingvistinė Antano Baranausko lietuvių tarmių klasifikacijos analizė“. In Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos: straipsnių rinkinys, t. 4, sud. Vilija Ragaišienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, p. 133–165.
- Geržotaitė Laura, Lietuvos tarmių klasifikacijos tyrimas geolingvistiniu aspektu, daktaro disertacija, Humanitariniai mokslai, filologija (04 H), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016.
- Girdenis Aleksas, Zinkevičius Zigmas, „Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos“, Kalbotyra, t. 14, Vilnius, 1966, p. 139–147.
- [Juska Jon's], Kalbos lietuviszko lėžuvo ir lietuviszkas statraszimas arba ortograpija, Peterburge: Spaustuvėje Mokslų Akademijos, 1861.
- LKRŽ: Lietuvių kalbos rašybos žodynas: rašyba, skyryba, kirčiavimas, lyčių vartojimas, lietuvių kalbos tarmės, vardynas, žodynas, redagavo K[azys] Gasparavičius, N[apalys] Grigas, J[uozas] Lazauskas, K[azys] Ulvydas ir A[leksandras] Žirgulytis, Vilnius: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1948, p. 109–125.

Mikulėnienė Danguolė, Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai, d.1: Ikitarmėtyrinis laikotarpis, lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2048.

Salys Antanas, Lietuvių kalbos tarmės. Kaunas, 1935 (taip pat žr. Salys Antanas, Raštai, t. 4, red. Petras Jonikas, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1992, p. 289–318).

ANETE OZOLA

LU HZF Latviešu valodas institūts
anete.ozola@lu.lv

Priedēkļa verbu uzsvars lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēs

Latviešu valodā vārda uzsvars visbiežāk atrodas uz vārda pirmās zilbes, savukārt lietuviešu un senprūšu valodā paglābies brīvais vārda akcents. Atsevišķi izceļams uzsvara jautājums lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēs.

Tāmnieku izloksnēs, visticamāk, uzsvara veidošanās nav bijusi vienāda ar pārējiem Latvijas novadiem (Rudzīte 1993: 95; Endzelīns 1951: 32). J. Endzelīns par piemēriem min *egāj* no *ie'gāja*; *pegāj* no *pie'gāja*; *nomiērt* no *nuo'miērt* (Endzelīns 1951: 31–32).

Līdz šim literatūrā aplūkoti piemēri pierakstīti pēc dzirdes. Izloksņu aprakstos priedēkļa verbi apzīmēti gan bez uzsvara apzīmējuma, gan ar uzvaru uz otrās zilbes (piemēram, “Latviešu valodas dialektu atlanta” materiālos). Arī autore iepriekš novērojusi, ka priedēkļa verbos ir no literārās valodas atšķirīgs uzsvars, ko apstiprina arī akustiskie parametri (intensitāte un priedēkļa/saknes relatīvais garums), kas var liecināt par otrās zilbes uzvaru dažos priedēkļa verbos.

Var vērot, ka intensitāte šāda tipa uzsvara noteikšanai ir izteiktāks rādītājs nekā pamattonis, tā ļauj ne tikai skaidrāk konstatēt uzvaru otrajā zilbē, bet arī saskatīt nevienādas tā stipruma pakāpes, kas, iespējams, ir atkarīgas no pētāmo patskaņu kvalitātes, īpaši mēles pacēluma, kā arī patskaņa zuduma galotnē.

Referāta mērķis ir izpētīt uzvaru raksturojošas akustiskās īpašības darbības vārdos bez priedēkļiem un ar priedēkļiem, veicot eksperimentu ar iepriekš sagatavotu anketu (*dara, jādara, nodara, nedara; gāja* u. c.; *iet* u. c., *ceļ* u. c.) un analizējot saistītās runas ierakstus.

Piemēros tiks noteiktas intensitātes (dB) un garuma (ms) vērtības, aprēķināti relatīvie garumi, izveidoti pamattoņa (F0) (Hz) un intensitātes (dB) grafiki.

Literatūra

Draviņš K., Rūķe V. 1955. Laute und Nominalformen der Mundart von Stenden. 1. Einleitung, Akzent und Intonation, Lautlehre. Lund: Slaviska institutionen vid Lunds universitet.	Endzelīns J. 1951. Latviešu valodas gramatika. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. Rudzīte M. 1993. Latviešu valodas vēsturiskā fonētika. Rīga: Zvaigzne.

ŽYDRŪNAS ŠIDLAUSKAS

Lietuvių kalbos institutas
zydrunas555789@gmail.com

Tarminės kalbos raidos scenarijus: Garliavos atvejis

Pastarųjų metų Kauno rajono tarminiai tyrimai rodo, kad Garliavės (pietrytinės Kauno rajono dalies, priklausančios vakarų aukštaičių kauniškių patarbei) šnektą tirtina nuodugniau (plg. Mikulėnienė, Bakšienė et al. 2023; Šidlauskas 2024).

Laiko skalėje skiriami trys tarminės raidos taškai:

- 1) XIX a. (Brugmann 1882);
- 2) XX a. (LKA II 1982);
- 3) XXI a. 2-asis ir 3-iasis dešimtmetis (2014, 2025 m.).

1882 m. buvo išspausdintas išsamus garliaviškių šnektos aprašas (Brugmann 1882). Vienas pirmųjų jaunagratikų Karlas Brugmannas identifikavo vietinių gyventojų kalbos fonetines ir morfologines (žodžių darybos) ypatybes ir leksikos pavyzdžių. XX a. 6-ajame dešimtmetyje Garliavės apylinkėse buvo rinkta tarminė medžiaga „Lietuvių kalbos atlasui“ (LKA II 1982), o 2014 ir 2025 m. vietinių gyventojų šnektą fiksuota dialektologų (2025 m. – šio pranešimo autoriaus).

Tarminės rekonstrukcijos pagrindas – 127 vietinių gyventojų kalbos fonetinės ir morfologinės (žodžių darybos) ypatybės ir leksikos pavyzdžiai. Tyrimo stebimasis laikas apima net 143 metus. Atliekama kiekybinė ir kokybinė garliaviškių šnektos analizė. Remiantis 1882 m. Brugmanno surinktais kalbiniais faktais ir XX bei XXI a. dialektologine medžiaga, atliktini ir prognostiniai Garliavės (ir jos apylinkių) šnektos tyrimai – vertinama tolesnė vietinio kalbinio varianto raida (galimas scenarijus), atskirų ypatybių stiprumas ar silpnumas.

Literatūra

- Brugmann Karl 1882: *Litauische Lieder, Märchen, Hochzeitbittersprüche aus Godlewa, gesammelt und nebst Beiträgen zur Grammatik und zum Wortschatz der godlewischen Mundart herausgegeben.* – August Leskien (ed.), Karl Brugmann. *Litauische Volkslieder und Märchen aus dem preussischen und dem russischen Litauen*, 277–348. Strassburg: K.J. Trübner.
- LKA II 1982: *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika.* – Elena Grinaveckienė, Aldona Jonaitytė, Jonina Lipskienė, Kazys Morkūnas, Marija Razmukaitė, Birutė Vanagienė, Aloyzas Vidugiris, atsak. red. Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslas.
- Mikulėnienė, Bakšienė et al. 2023: Mikulėnienė Danguolė, Bakšienė Rima, Brazaitienė Laura, Čepaitienė Agnė, Ivoška Darius, Šidlauskas Žydrūnas: *(Ne)atrasti Pakaunės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu.* Kolektyvinė mokslo monografija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Šidlauskas Žydrūnas 2024: *Kauno marių uždviandytų gyvenviečių vietinio kalbinio varianto rekonstrukcija ir dabartinė vartoseną.* Daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

EVALDAS ŠVAGERIS

Vilniaus universitetas
evaldas.svageris@flf.vu.lt

Žodžio skiemens išryškinimas prozodinių elementų interakcijos požiūriu: fonacijos dinamikos sąsajos su kirčiu ir kalbos ritmu

Paradoksalu, tačiau žodžio kirčio – sintagminės prigimties prozodinio vieneto – verifikavimas empiriniais duomenimis iki šių dienų išlieka iššūkiu eksperimentinės fonetikos specialistams (plg. van Heuven 2018: 15–59; Erickson, Niebuhr 2023: 1–45). Įprasta tyrimų praktika remtis paradigminiu fonetinių skiemenų savybių santykiu problemos neišsprendžia, nes tokiu būdu gautus rezultatus sunku verifikuoti perceptyviškai, o pati kirčio realizacija virsta sudėtingu algoritmu. Be to, dėl tos pačios priežasties gana problemiška tiksliau nurodyti fonetines žodžio kirčio sąsajas su kalbos ritmu (Tilsen, Arvaniti 2013: 628–639; Kazlauskienė 2013: 19–36).

Dominuoja nuostata, kad prozodinių skiemens ryškumą atliepia absoliučiosios akustinių parametrų vertės (apie bendrinės lietuvių kalbos kirtį šiuo aspektu žr. Pakerys 1982: 111–144). Paprasčiau sakant, skiemo pabrėžiamas ilgesne balsinio jo branduolio trukme, aukštesniais intensyvumo ir F0 įverčiais, taip pat įtemptesne artikuliacija. Vis dėlto empiriniai duomenys šios nuostatos nepatvirtina. Pasitaiko atvejų, kai, pavyzdžiui, klausiamosios intonacijos sąlygomis aukštesniu tonu, intensyviau ir ilgiau ištariami nekirčiuoti (nepabrėžti) žodžio galo skiemenys. Tokie faktai byloja, kad tas pačias akustinių požymių grupes veikia ir kiti prozodiniai vienetai (minėtu atveju – intonacinis frazės tipas), todėl akivaizdu, kad norėdami išspręsti šiuos probleminius atvejus, privalome įsigilinti į fonetinę prozodinių elementų interakciją.

Galimas iškeltųjų problemų sprendimas – išsamesnė dinaminė fonacijos požymių analizė (Švageris 2023: 195–224). Kaip yra įveiklinamos balso klostės tariant kalbos garsą, galima spręsti ne tik iš bendrojo tono lygio, bet ir iš F0 distribucijos laiko atžvilgiu (pirmosios ir antrosios F0 išvestinių). Surinkti duomenys suponuoja, kad prozodinis kontrastas tarp skiemenų susidaro tada, kai yra fiksuojami fonacijos pokyčiai (santykinis jos (de)aktyvavimas). Inicijuodami skiemenyje kontroliuojamą tono pokytį viena ar kita kryptimi, atskiriame jį, pavyzdžiui, nuo statiškos prieškirčio skiemens tono dinamikos (trumpesnės ir lygesnės F0 atkarpos). Jei skiemenų grandinėje fonacijos pobūdis iš esmės sutampa (tonas vienodai kyla per visus skiemenis) arba fiksuojamas laipsniškas jos silpnėjimas (dėl balso klostių atpalaidavimo sukeliamos F0 perturbacijos / triukšmo signale padidėjimo) kirčio / pabrėžimo įspūdis tenka pirmajam jos nariui. Svarbu pabrėžti, kad ši F0 požymių grupė lieka indiferentiška absoliučiąjų tono lygių atžvilgiu. Jei aukštesnė F0 vertė skiemenyje nėra lydima fonacijos aktyvizacijos (santykiniu požiūriu ryškesnio tono kitimo skiemenyje), fonetinio jo pabrėžimo įspūdis nėra išgaunamas. Be to, iš tokio tipo akustinių rodiklių pasiskirstymo aiškėja, kad implikuodamas žodyje fonacijos pokyčius kirtis formuoja ritmines skiemenų grupes. Spėtina, kad papildomas dėmesys šiems dinaminėms F0 požymiams galėtų svariai prisidėti prie neišspręstų fonetinės kalbos ritmo raiškos klausimų sprendimo.

Literatūra

- Erickson, Donna, Oliver Niebuhr 2023, Articulation of prosody and rhythm: Some possible applications to language teaching, *Proceedings of the 13th International Conference of Nordic Prosody*, 1–45.
- Pakerys, Antanas 1982, *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*, Vilnius.
- Kazlauskienė, Asta 2013, Kai kurie akustiniai lietuvių kalbos ritmo miškumo parametrai, *Baltistica* 48 (1), 19–36.
- Švageris, Evaldas 2023, The phonetic interaction of prosodic elements in the Baltic languages: a tentative theoretical model, *Baltistica* 58 (2), 195–224.
- Van Heuven, Vincent 2018, Acoustic Correlates and Perceptual Cues of Word and Sentence Stress, *Theories, Methods and Data, The Study of Word Stress and Accent*, 15–59.
- Tilsen Sam, Amalia Arvaniti 2013, Speech rhythm analysis with decomposition of the amplitude envelope: Characterizing rhythmic patterns within and across languages, *Journal of the Acoustical Society of America* 134 (1), 628–639.

EDMUNDAS TRUMPA

LU HZF Latviešu valodas institūts
edmundas.trumpa@lu.lv

Automatiztuots medžiagos apdorojimas ir fonetinē rišļu tekstū analizē kaip alternatyva minimaliųjų porū metodui tiriant baltū kalbas ir jų tarmes

Atliekant fonetinius tyrimus visada iškyla teisingo, diskretiško medžiagos surinkimo ir užrašymo problema. Yra svarbu, kad eksperimentinės procedūros būtų atliekamos „sterilioje“ aplinkoje – jų rezultatai nebūtų paveikti pašalinių veiksnių. Fonetiniam reiškiniui nustatyti labiausiai tinka minimaliųjų porū metodas, kai tiriami segmentai su ne didesniu nei vieno diferencinio požymio skirtumu. Fonetikai jį renka dėl tikslumo, galimybės pakartoti ir patikrinti statistinį reikšmingumą.

Be daugybės privalomų jis turi ir neigiamų pusių – gyvų minimaliųjų porū skaičius yra ribotas, pavyzdžiai (vienu atveju – tai tyrėjo sugalvotos rišlios frazės, kitu – dirbtinės garsų konstrukcijos) dažniausiai skaitomi, o tai daro įtaką požymių ryškumui. Labai sunku kurti platesnes bendras anketas (ypač jei lyginamos tarmės), be to, eksperimento taisyklėms apskritai gali „nepaklusti“ patys įdomiausi tarmės atstovai. Beveik neįmanoma minimaliųjų porū išgauti iš senųjų įrašų. Ar šie įrašai apskritai fonetikams gali būti įdomūs?

Latvijos universiteto HZF Latvių kalbos institute kuriamas ir tobulinamas fonetinės analizės priemonių rinkinys (paremtas *Praat*, *MS Excel* ir ypač *VBA* skriptų naudojimu) jau leidžia programa *Praat* paeiliui anotuotus garsus iš rišlių tekstų (pokalbių, pasakojimų ir t. t.) per labai trumpą laiką paversti spalvota grafine informacija, pavyzdžiui, F1/F2, pagrindinio tono, intensyvumo, trukmės vizualizacijomis. Ypač vertingos abscisių ir ordinačių ašyje per 10 taškų brėžiamos balsio kokybės kreivės su vidurio taškais – susiformavusios garsų trapecijos / trikampiai leidžia įvertinti fonemų inventorių, atstovaujamą daugybėje pozicijų išsidėsčiusių alofonų.

Šio metodo principas – tiriamos ne minimaliosios poros, o didelė alofonų masė. Juos jau anotavimo metu pažymėjus žymomis (pvz., pozicija skiemenyje, potenciali priegaidė ir t.t.), tolesnio apdorojimo metu lengva vizualiai parodyti pozicijos ar kitų aplinkybių nulemtus skirtumus. Pranašumas – taip galima lyginti įvairių informantų grupių, tarmių ir kalbų duomenis, taip pat įmanoma diachroninė įrašų analizė. Svarbiausia, naudojamos natūraliai įkaltėtais tekstų fragmentais. Pranešime bus pademonstruota F1/F2 analizės pavyzdžių iš kelių latvių ir lietuvių kalbos tarmių tekstynų.

JOLITA URBANAVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
jolita.urbanaviciene@lki.lt

Frazės kirčio įtaka lietuvių kalbos balsių trukmei ir formantinei struktūrai: lyginamoji analizė

Kalbos sraute trumpųjų ir ilgųjų balsių trukmės distribuciją veikia skirtingo stiprumo faktoriai, kurie tarpusavyje sąveikauja ir konkuruoja. Pranešime bus pristatytas tyrimas, kuriuo siekta nustatyti, kokią įtaką balsių trukmei daro skirtinga konsonantinė aplinka, balsių kokybė (eilė ir pakilimas), diktoriaus ir pozicija frazės kirčio atžvilgiu (silpnoji – priešskirtinė bei pokirtinė – pozicija lyginama su stipriąja – kirčiuota). Balsių kiekybę lemiantys faktoriai buvo analizuoti ne pavieniui, o siekta užčiuopti jų tarpusavio ryšius bei sąveiką ir net hierarchiją. Šiam tikslui pasiekti buvo pasitelkta dvifaktorinė dispersinė analizė ANOVA, kuri leidžia patikrinti, ar egzistuoja statistiškai pagrįsta tikimybė, kad trumpųjų ir ilgųjų balsių trukmės skirtumai bus išlaikyti veikiant tam tikram faktoriui. Statistinė analizė buvo atliekama dviem būdais: į lyginamas imtis įvedant vis kitą faktorių bei leidžiant dviem faktoriams konkuruoti tiesiogiai.

Pirmuoju atveju nustatyta, kad balsių trukmės ir frazės kirčio sąveiką stipriausiai veikia ekstralingvistinis diktoriaus veiksnys. Tačiau tiesioginė frazės kirčio ir diktoriaus veiksnio konkurencija parodė, kad frazės kirčio įtaka balsių trukmei yra didesnė nei diktoriaus. Pranešime bus palyginti analogiško tyrimo, nustačiusio balsių formantinę struktūrą lemiančių veiksmų hierarchiją, rezultatai (Švageris 2024: 61–84). Lyginamoji analizė parodė, kad frazės kirtis daug svarbesnis balsių trukmei negu balsių F1 ir F2 formantėms, kurias labiau lemia fonologinė balsių kokybė. Stipri balsių trukmės ir frazės kirčio sąveika suponuoja, kad balsių trukmės variavimas peržengia vieno garso ribas ir yra stambesnio – supersegmentinio lygmens – elementas. Tuo tarpu balsių kokybė stipriausiai susijusi su fonologine ilgųjų ir trumpųjų balsių opozicija.

Instrumentinius ir statistinius tyrimus apie lietuvių kalbos fonetinius reiškinius kalbos sraute svarbu tęsti, ypač plečiant tyrimo lauką, nes kiekvieno naujo tiriamojo faktoriaus įvedimas gali pakoreguoti hierarchinius ryšius ir atskleisti vis detalesnę kalbinės dinamikos vaizdą.

Literatūra

Švageris, Evaldas. 2024. Formantinę balsių struktūrą lemiančių veiksmų ryšiai: žvalgomas bendrinės lietuvių kalbos ilgųjų ir trumpųjų balsių tyrimas. *Kalbotyra* 77, 61–84.
DOI: <https://doi.org/10.15388/Kalbotyra.2024.77.3>.

DANUTĖ VALENTUKEVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas
danute.valentukeviciene@lki.lt

Fonetiniai tarmiškumo žymenys Varėnos geolekto zonoje: jaunimo atvejais

Pietų aukštaičių patarmės plote formuojantis naujiesiems tarminiams dariniams – Varėnos ir Lazdijų geolektams ir pietų aukštaičių regiolektui – tarminiai požymiai praranda stabilumą. Vidurinė ir jaunesnioji karta Varėnos geolekto zonoje sistemingai realizuoja tik dalį tradicinės tarmės požymių ir nesistemingai – tarmiškuosius žymenis, būdingus naujiesiems tarminiams dariniams. Tarminis požymis nuo tarmiškojo žymens skiriasi stabilumu, tarmiškasis žymuo yra slankesnis ir mažiau fonologiškai žymėtas.

Jaunimo kalbos tarmiškumo silpnėjimas, paremtas tarmiškaisiais žymenimis, pavyzdžiui, dzūkavimo, balsių *q*, *ę* siaurinimo ar priebalsio *l* kietinimo atvejais, ne visada leidžia Varėnos areale gyvenančio jaunimo priskirti pietų aukštaičiams. Apie kalbos vartotojų regioninę ir tarminę priklausomybę dažniau galima spręsti iš tarmiškųjų žymenų – fonetinių, morfologinių, leksinių ir kt. – visumos.

Šiame pranešime siekiama išanalizuoti tik vieno, fonetinio, sluoksnio tarmiškuosius žymenis kiekybiniu kalbos kaitos įverčių metodu; statistiniais metodais nustatyti koreliaciją tarp tarmiškųjų žymenų ir sociolingvistinių kintamųjų – lyties ir išsilavinimo.

Empirinę medžiagą sudaro 30 jaunesniosios kartos informantų (18–30 m.) iš Varėnos geolekto zonos *Lietuvių kalbos atlaso* punktų: Valkininkų (649), Varėnos (678), Perlojos (677), Merkinės (688), Marcinkonių (697), Kabelių (704) – per 30 val. garso įrašų.

Jaunimo tarmiškosios kalbos analizės rezultatai rodo, kad perėjimas iš geolekto į regiolektą (nuo tarminių požymių iki tarmiškųjų žymenų) yra nuoseklus, o patys tarminiai dariniai nėra atskiri, bet sudaro kontinuumą.

SIMONA VYNIAUTAITE

Lietuvių kalbos institutas
simona.vyniautaite@lki.lt**Antano Salio istorinės įžvalgos amžininkų akimis**

Vienam žymiausių lietuvių kalbininkų Antanui Saliui, studijavusiam Lietuvos universitete Kaune, 1925–1929 m. buvo suteikta galimybė studijas tęsti Leipcige, kur ir apgynė daktaro disertaciją „Die žemaitischen Mundarten. Teil I. Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets“ (liet. „Žemaičių tarmės. I dalis. Žemaičių kalbos ploto istorija“) (1930). Disertacija buvo skirta spręsti istorinės Žemaitijos ir jos senųjų tautinių santykių problemoms, geriau suprasti šių tarmių raidą.

Ji, kaip ir dauguma vėliau Salio istorinėmis temomis rašytų straipsnių, sulaukė gana nemažo atgarsio spaudoje – tiek Lietuvos, tiek lietuvių išeivijos leidiniuose. Pasak Vinco Maciūno, Saliui teko justi mokslinio tyrinėjimo ir politinių interesų susidūrimą (Maciūnas 1972: 1).

Pranešime supažindinama su dalimi viešumoje pasirodžiusių diskusijų, kurių vienu iš atspirties taškų ir buvo Salio disertacinis tyrimas.

Duomenys rodo, kad kritikos sulaukta ne tik tarpukariu, kai buvo publikuota disertacija, bet nemažai neigiamo turinio straipsnių rašyta sovietmečiu, ypač minint įvairius įvykius, susijusius su Salio gyvenimu, darbais, net ir kalbant apie Kazimierą Būgą, kuris, aršiausių publikacijų autorių teigimu, „su savo garbintojais nepaprastai daug žalos yra padaręs lietuvių tautai, jos istorijai ir mokslui“ (Stanaitis 1975: 3).

Literatūra

Maciūnas Vincas 1972: Lietuvių kalbai skirtas gyvenimas.
Keli bruožai ir prisiminimai apie Antaną Salį.
Draugas, Nr. 254 (43), 1–2
Salys Antanas 1930: Die žemaitischen Mundarten.
Teil I. Geschichte des žemaitischen Sprachge-

biets. *Tauta ir žodis* VI, Kaunas: „Spindulio“ B-vės
spauštuvė, 173–314.

Stanaitis Ged. C. 1975: Žalingos K. Būgos klaidos.
Naujienos 32 (3).